

Уміти аналізувати літературні твори – означає вміти відчувати й досліджувати енергетику художнього слова. А от аналізувати доробок витонченого аналітика, такого, як Олександр Астаф'єв, – це вже зовсім інший рівень. Це не просто відчуття та дослідження енергетики, а й шляхи до створення особливого, безпечного в усіх сенсах «атомного реактора» для енергії, здатної тільки надихати на творчість. Від якої якщо й станеться «вибух», то тільки «літературний», подібний до того, який Марія Зубрицька описувала так: «З одного боку, [він] спричинився до лавиноподібного потоку літературної інформації, а з іншого – спровокував множинний характер її осмислення».

Без сумніву, слід висловити подячне слово Миколі Зимомрі за цінну післямову «Його знак душі як візерунок зі слова» (с. 375-384), а також загалом за вдумливе упорядкування збірки вибраних статей визначного українського літературознавця Олександра Астаф'єва.

Микола Зимомря, проф. (Дрогобич)

Микола Ткачук, проф. (Тернопіль)

Цінне видання – явище в українській етнології

Кирій Віктор, Сікора Любомир. Етногенеза русинів. Монографія. – Дрогобич: Посвіт, 2017.– 962 с.

Нещодавно побачило світ капітальне дослідження «Етногенеза русинів». Це – результат творчої співпраці В. Кирія та Л. Сікори у галузі етнології. Адже читацький загал вже звернув увагу на таку їхню попередню ґрунтовну публікацію, як «*Етногенеза арійських та доіндоєвропейських народів. Історико-етнологічне дослідження*» (Львів: Піраміда, 2012, 842 с.). Обидва видання заслуговують на усебічну увагу. Звісно, кожний з них має й особисті авторські здобутки. Так, перу Віктора Кирія належать численні статті й монографічні студії, присвячені вивченню етнологічного масиву. Вони нерідко кардинально опонують усталеним науковим поглядам на низку дискусійних питань у царині

давніх культур. Виокремимо наступні монографії: «Фестський диск в етнокультурному контексті. Дешифрування мінойського піктографічного письма» (Дрогобич, Посвіт, 2016); «Шестибожжя давньоруського пантеону в контексті індоєвропейської (патріархальної) та доіндоєвропейської (матріархальної) релігійних традицій» (Дрогобич, Посвіт, 2017); статтю: «Етнокультурна ідентичність Сімаргла (Сіма Регла)» (Народозначі зошити, № 6, Львів, 2017) та ін. Цікаві спостереження дослідника містяться в літературознавчій монографії: «Під масками Шекспіра і Сервантеса» (Дрогобич: Коло, 2012). Широкий розголос викликали також публіцистичні виступи Віктора Кирія зі сторінок авторитетного видання «Франковий край», у яких автор аналізує гострі духовні, політичні та соціальні проблеми, характерні для українського сьогодення.

Натомість в особі Любомира Сікори маємо відомого громадського діяча, який упродовж останніх десятиліть очолює ВГО «Бойківське етнологічне товариство»; він – голова Науково-культурологічного товариства «Бойківщина». Як діалектолог, знавець і дослідник бойківського ареалу, він видав концептуально вагому працю «Жива бесіда» (Дрогобич, Посвіт, 2017), де зібрані бойківські фраземи, доповнені літературними авторськими образками. Варто згадати ще й такі результати наукової співпраці В. Кирія та Л. Сікори, як: «Етногенеза субетносу бойків у контексті етнокультурних реалій давньої історії Європи» (2010); «Символіка сімки у прадавніх культурах» (2012); «Давня Русь – неоміфи та реалії» (2010).

Стосовно рецензованого видання, то тут дослідники зробили спробу простежити етнічні витоки Давньої Русі та її автохтонів як спільноти, а заодно і цілий етногенез українців – від доби бронзи – до давньоруської. Без перебільшення, на таку книгу назрів запит часу – попри те, що почасти проблему походження русі намагалися у той чи інший спосіб вирішити чимало учених. Одна із останніх резонансних спроб – дослідження Омеляна Прицака «Походження Русі» (1997). У ній викладена нова теорія

походження Київської Русі («хозарська»). Щоправда, вона зазнала ґрунтовної критики у згаданій праці В. Кирія та Л. Сікори «Етногенеза арійських та доіндоевропейських народів...» (с. 634 – 639). До речі, назване видання п'ять років поспіль не зникає із переліку найбільш цікавих нових книжкових позицій історичного змісту в електронному каталозі бібліотеки Торонтського університету. Окрема сторінка їй відведена і в електронному каталозі бібліотеки Стенфордського університету (США). Для авторів чимало значила моральна підтримка з боку низки українських учених, які виступили рецензентами, у т.ч. академіка НАН України, ректора львівського Інституту народознавства Степана Павлюка; Миколи Вегеша – ректора Ужгородського національного університету; професора Михайла Тиводара; академіка АН Вищої школи України Володимира Грабовецького та Романа Петріва. Високо оцінили працю не тільки історики, але й філологи, зокрема: академік НАН України Микола Мушинка (Пряшів, Словаччина); професори Микола Зимомря, Петро Іванишин (Дрогобич); Павло Чучка (Ужгород). Докладну післямову написав доктор філософії Богдан Завідняк (Дрогобич).

Таке широке залучення різних фахівців до рецензування цієї праці могло б видатися надмірним. Проте це цілком доречно, адже тут має місце спектр прикладних дисциплін, до паралельного застосування яких вдаються автори, напрацьовуючи свою доказову базу. Йдеться про інтердисциплінарний спектр з проекцією на археологію, історичне джерелознавство, порівняльну мітологію, порівняльне мовознавство, антропологію тощо. Останнє примітне й до монографії «Етногенеза русинів». Можна б стверджувати: вона постає своєрідним продовженням попередньої праці, у якому простежується цілком доцільне тематичне звуження.

Автори «Етногенези русинів» насамперед звертають увагу на найбільш давні джерела, у яких згадані тотожні етноніми: «русь»; «рутени» – етноніми, якими у добу середньовіччя різними народами позначалися предки сучасних українців. До слова, перша згадка етноніму «русь»

належить Аристотелю, який у творі «Про небо» виокремлює десь далеко на північ від Греції народ, окреслюючи поняття – «скіфи-русь»; очевидно, мовиться про територію сучасної України. Ще більш давньою є форма етноніму «рутени» – вона сягає 17-го ст. до н. е. і трапляється у давньоєгипетському культурному контексті, а йдеться про дві держави: на території Палестини (Нижня Рутену) та біля Тигру і Єфрату (Верхня Рутену). В останньому випадку відома інша назва держави – Мітані. Аристократична верхівка Мітані – індоєвропейці, близькі за своїми іменами до індоаріїв. Автори зупиняються на утвердженні висновку, крізь призму якого мітанійці-індоєвропейці були вихідцями із Праукраїни (населення Ямної арх. культури). Власне, тому їх і називали єгиптяни «рутенами». Також спорідненим із ними індоєвропейським народом (як це доводить відомий ізраїльський археолог Емануель Анаті) були гіксоси, які на той час (близько 1650 до н. е.) володіли Палестиною (після чого завоювали Нижній Єгипет).

У цьому контексті слід зауважити: чимало авторів повторюють застарілу помилкову думку, ніби гіксоси були семітами. Отож, порівняймо це із тим, що пише про гіксосів Е. Анаті: *«Із собою вони принесли індоєвропейську мову, новий спосіб життя, художні навички, релігійні уявлення та звичай»* [«Етногенеза русинів», с. 174].

Хронологічно наступна Рутенія фіксується історичними джерелами на півдні сучасної Франції у I ст. до н. е. (Нарбонська Галлія). Свого часу Сергій Шелухін у студії (*«Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Русі з Франції»*, Прага, 1929) стверджував, що Русь була заснована кельтами, оскільки, за його переконанням, у добу Юлія Цезаря Нарбонську Галлію населяли кельти. Проте автори рецензованої праці «Етногенеза русинів» схиляються до іншої тези: тут у I ст. до н. е. мешкали аквітани, а не кельти; при цьому аквітани були автохтонами Галлії, які осіли на цих теренах, починаючи із доби бронзи. На основі аналізу історичних та археологічних джерел автори з'ясовують, що галльські аквітани репрезентували галузку мегаетносу венетів (венедів,

енетів). Згаданий мегаетнос сформувався у контексті пізньотрипільських археологічних груп на території Праукраїни ще у добу енеоліту, де почасти залишилася його частина – у Східному Прикарпатті, як про це повідомляє давньоримський історик Тацит.

В. Кирій та Л. Сікора звернули увагу на зв'язок прикарпатських венетів із бойками. В рецензованій книзі «Етногенеза русинів» вони значно поглибили відповідну гіпотезу з огляду на зіставлення спільних рис у культурі різних венетських галузок. Особливо примітними видаються східно-прикарпатсько-італійські паралелі, що сягають X ст. до н. е. (культури Висоцька – Вілланова). Зафіксовані яскраво виражені трипільські елементи у матеріальній культурі венетів Бретані. Зрозуміло, зацікавлення викликають маловідомі аспекти формування слов'янського мегаетносу. Автори визнають слушність лінгвістичної гіпотези Георга Голцера про те, що ще у VII ст. давньослов'янська мова була єдиною (не рахуючи її поділ на діалекти). Австрійський мовознавець виділяє доіндоєвропейський компонент у слов'янських мовах (відсутній в інших індоєвропейських), що, на думку авторів «Етногенези русинів», належить до спадку пізньотрипільського мовного субстрату, успадкованого венетами. При цьому протослов'янською мовою слід вважати мову будинів, яка поширилася серед північнофракійських народностей Північного Причорномор'я (нащадків сколотів-землеробів та сколотів-орачів) у контексті змішування населення Черняхівської та Київської арх. культур (останню автори пов'язують із нащадками будинів). А доводиться ними ця думка на основі низки цікавих фактів, встановлених відомими антропологами.

У рецензованій монографії присутнім є з'ясування істини у питанні етнічної ідентифікації бастарнів, дві галузки яких мешкали на території Праукраїни, де й фіксуються історичними джерелами початку нашої ери. Різні античні історики згадують про бастарнів, проте далеко не всі вони узгоджують свої думки відносно їхнього

етнічного походження. Навколо цього точаться три версії: кельтська, фракійська та германська. Так, думка В. Кирія та Л. Сікори доволі переконлива, коли вони доводять, що бастарни були нащадками агатирсів. Хто і де зафіксував агатирсів? Геродот з Гелікарнасу в V ст. до н. е. – у Північному Причорномор'ї. Автори також простежують етногенез агатирсів як кельто-фракійського симбіозу. Таким чином, узгоджуються між собою ті античні джерела (а їх немало), які свідчать про те, що бастарни були кельтами, – із тими, які дотримуються фракійської версії.

Це питання є досить суттєвим із тієї причини, що східна галузка бастарнів – предки слов'янського племені полян, тобто племені, яке літописець Нестор протиставляє решті слов'янських племен, як більш цивілізоване. Водночас західна галузка бастарнів – важливий етнічний компонент в етногенезі гуцулів, що підкреслюють автори монографії. З полянами вони також ототожнюють згаданих в історичних джерелах антів, яких свого часу очолював князь Бож (в творця «Слова о полку Ігоревім» – це «Бус»). При цьому назва «анти» ототожнюється із назвою кельтського племені андів; ймовірно, воно брало участь в етногенезі бастарнів (принаймні східної їх галузки).

У монографії містяться докладні докази раніше висунутих авторами гіпотез. Зокрема, В. Кирій та Л. Сікора наводять численні історичні джерела, в яких готи ототожнюються із гетами-фракійцями. Автори порівнюють ці свідчення із даними антропології; в ареалі Черняхівської культури, яка хронологічно й просторово збігається із територією, що її посідали готи, відсутній зримо германський антропологічний тип. Одне слово, на відміну від ареалу Вельбарської арх. культури, який збігається із розселенням гепідів. Спростовують автори і застарілу теорію про формування Черняхівської культури на основі Вельбарської, позаяк за новітніми даними провідних українських археологів, ці культури фактично були ровесницями. Увага дослідників зосереджена на масиві фактів сучасних скандинавських археологів про недостатню

відповідність легенди про походження готів із о. Готланд археологічним реаліям формування Вельбарської культури.

Впадає в око критика німецькомовних етнімів двох готських галузок: «вестготи» та «остготи», протиставлення їх автентичним: візиготи та остроготи. На думку авторів, «візиготами» свого часу почали називатися гети-фракійці, а «остроготами» – нащадки скотів-фракійців (відомих у часи Геродота як скіфи-землероби, скіфи-орачі та царські скіфи чи базілеї). При цьому обґрунтовується в праці «Етногенеза русинів» бачення незначної присутності іранськомовного етнічного компонента у Північному Причорномор'ї. Опираючись на скотську та давньогрецьку легенди про походження цього народу, наведені Геродотом, автори визнають іранськомовними лише скіфів-кочівників, які мешкали на території сучасних Полтавської та Харківської областей. Тут варто зауважити: чимало сучасних авторитетних українських істориків (зокрема, Микола Бандрівський) вважають згаданих Геродотом скіфів-землеробів та скіфів-орачів – місцевими автохтонами, які згодом взяли безпосередню важливу участь в етногенезі українського народу. А водночас має місце й твердження, що важливу участь в етногенезі українців свого часу взяло населення Черняхівської арх. культури, яке прийшло їм на зміну. Отже, реконструкція етнічних процесів, що проходили на території Праукраїни, узгоджує чимало існуючих в науці суперечностей. Вона заснована на тому, що жоден із тих народів, які мешкали на території України, не зник безслідно, але залишився жити тут у своїх нащадках; власне, попри те, що із цієї землі періодично відбувалися значні міграції (частковий відтік населення, який простежується і у наш час). Заключна частина книжки «Етногенеза русинів» присвячена ранньому етапу давньоруської доби, де зроблена спроба реконструювати геополітичну картину. Дослідники на основі історичних джерел виявили чимало такого, що було неприйнятним для радянської науки із ідеологічних міркувань. Відповідно до повідомлення «Книги кліматі» персидського автора X ст. аль Фарсі, вся Русь складалася із трьох племінних королівств, які він називає

Куябою, Скалібою та Артанією (столиця: Арта). Перше із них ідентифікується науковим загалом як Київська Русь. За попередніх епох висувалися непереконливі версії стосовно ідентифікації Артанії та підміни назви «Скаліба» назвою «Славія», аби штучно ототожнити Скалібу із Новгородом. Тут В. Кирій та Л. Сікора доводять, що Арту можна ототожнювати лише із Галичем, позаяк у межах Великого Галицького князівства видобували свинець та водився соболь (а саме на ці характерні деталі Артанії вказує персидський автор).

На території Галицького князівства (в землі Бойки) візантійський імператор Порфірогенет фіксує у X ст. королівство, яке називає «Білою Сербією». А на північ від нього він фіксує інше королівство – «Білу Хорватію». Тотожну інформацію знаходимо у доповненнях до перекладу твору Павла Орозія «Проти язичників», зробленого королем Уесексу Альфредом Великим.

Побутує припущення, що столицею Білої Хорватії, яка після втрати незалежності стала називатися «Волинським князівством», було унікальне за своїми розмірами Сільське городище (поряд з Миколаєвом на Львівщині); до того ж відомий археолог Орест Корчинський ототожнює із культурою білих хорватів печерний комплекс на околиці Миколаєва. Водночас археолог Михайло Филипчук вважає цією столицею велетенський Плісенськ.

У монографії «Етногенеза русинів» наведені розмаїті факти, позначені історичним і філологічним баченням. Вони свідчать про те, що статус Галича як столичного міста не поступався статусу Києва впродовж всієї доби Середньовіччя. Це б не було можливим в умовах підпорядкування Києву, коли б такому становищу не передувала відповідна геополітична традиція.

Чимало приділено уваги у монографії лінгвістичному дослідженню поширення хорватської колонізації у VII – VIII століттях. В. Кирій та Л. Сікора не першими в українській науці пов'язують із хорватами топоніми на -ичі. Проте в рецензованій праці «Етногенеза русинів» вперше проведено детальний аналіз поширення відповідних топонімів, що

уможливило авторам окреслити межі хорватської колонізації та ще раз визначити історичне ядро білохорватської держави, яким виявилася Львівщина (за винятком двох найбільш південних районів: Турківського та Сколівського).

Що ще ? Вдало розгорнута думка про те, що білі хорвати були найбільш креативним народом Русі, який колонізував більшу частину Білорусі, Псковщину та Новгородщину, частину сучасної Польщі та Чехії (де хорвати були відомі як «чорні» тобто західні). А на сході кордони Білої Хорватії мало не досягали Києва, який, судячи за назвою, свого часу навіть перебував у їхньому підпорядкуванні. Логічним є пояснення помилковості норманської теорії. Той народ «русь-варяги», про який згадує Нестор-Літописець, не має нічого спільного зі Скандинавським півостровом. Автори дослідили, що «варягами» давньоруські літописи називають винятково тих військових найманців, які були вихідцями із Ютландії (тоді як найманців-скандинавів – шведів та норвежців – законодавчий збірник Ярослава Мудрого «Руська Правда» називає інакше – «колб'ягами»). «Варягами» ж називалися данці та ютландські венди (галузка венетів). Саме до числа останніх належав легендарний Рюрик і саме їх літописець називає «варягами-руссю». Таке бачення історичного минулого важко узгодити із тим, що закладене у підручниках комуністичної епохи. Ці докази вибудовані на маловідомих фактах та на застосуванні цілісного арсеналу прикладних наук, які можуть знадобитися у з'ясуванні питань етногенезу. Поділяємо думку відомого українського історика Миколу Вегеша стосовно праці «Етногенеза русинів» як явища в українській етнології Віктора Кирія та Любомира Сікори: «Особливо вартісним набутком даного дослідження є реконструйована цілісна етнічна панорама населення Північного Надчорномор'я скіфської та постскіфської доби» (с. 953).

Автори опрацювали значну кількість історичних джерел. Зокрема, серед античних письменників та істориків наявні посилання на твори Авієна, Антоніна Ліберала,

Аполлодора, Аполлонія Родоського, Аппіана, Апулея, Арістея із Проконнеса, Аристотеля, Аристофана, Арріана, Афінея, Валерія Флакка, Вергілія, Гая Юлія Гігіна, Гая Юлія Цезаря, Гекатея Мілетського, Гекатея Абдерського, Геланіка Лесбоського, Геродота, гесихія Александрійського, Гесіода, Гімерія, Гіппократа, Гомера, Горація, Деметрія із Каллатіса, Діодора, Діона Кассія, Діонісія Галікарнаського, Діонісія Перігета, Елія Спартіана, Есхіла, Ефора Кімського, Євтропія, Йосифа Флавія, Каллімаха Киринейського, Климента Александрійського, Ксенофонта, Лактація, Лікофорна, Луція Аннея Флора, Марка Аннея Лукана, Марка Тулія Ціцерона, Марка Юніана Юстина, Маркіана Гераклейського, Менекрата з Олінту, Павсанія, Піндара, Платона, Плінія Старшого, Плутарха, Полібія, Поліена, Помпея Трога, Помпонія Мели, Пріска Паннійського, Птолемея, Сервія Мавра Гонората, Сілія Італіка, Псевдо-Скілака, Скімна Хіюського, Стефана Граматика, Страбона, Тацита, Тіта Лівія, Ференіка Гераклейського, Феста, Флавія Вопіска, Фукідіда, Юлія Капітоліна. Звісно, науковий апарат охоплює і вагомий перелік посилань на твори середньовічних хронікарів та географів.

А недоліки ? Вони, як і в кожній новаторській роботі, мають своє місце. Так, наприклад, висновки губляться у тексті, оскільки структурно не подані наприкінці кожного розділу. Окремі питання потребують більш поглибленого висвітлення. Та загалом можна стверджувати: етногенеза українського народу відбувалася не на основі народів-прибульців, але внаслідок змішування низки автохтонних етносів, які упродовж багатьох століть співіснували на території Праукраїни.